

Замойскі Сабор 1720 г., яго значэнне і наступствы ў адлюстраванні беларускай гістарыяграфіі

Замойскі сабор 1720 г., як і іншыя найбольш значныя падзеі ў гісторыі Уніяцкай царквы на беларускіх землях, выклікае розныя, супрацьлеглыя трактоўкі з боку даследчыкаў. Трохсотгоддзе гэтага Сабору актуалізуе як неабходнасць вывучэння яго гісторыі, значэння і наступстваў, так і асэнсаванне гістарыяграфічных здабыткаў у гэтай галіне. Асабліваю цікавасць уяўляе даследчыцкі вопыт беларускіх навукоўцаў мінулага і сучаснасці, іх погляды адносна спектру пытанняў, звязаных з Замойскім Саборам.

1. Адным з першых сярод беларускіх даследчыкаў да гэтай тэматыкі звярнуўся М.В. Каяловіч, адзін з ідэолагаў заходнерусізма. У сваёй працы “История воссоединения западнорусских униатов былых времён”, выдадзенай у 1873 г. у Санкт-Пецярбургу, ён сцвярджаў, што Сабор замацаваў *«многие латинские нововведения»* ва Уніяцкай царкве і адмяніў *«многие православные обряды»* [1, с. 7-8]. Далейшая лацінізацыя Уніяцкай царквы, як адзначаў М.В. Каяловіч, працягвалася і ў наступны, постсаборны перыяд, што ў выніку прывяло да з’яўлення сярод уніятаў руху *«к воссоединению с Православной церковью»* [1, с. 9]. Такі падыход падзялялі і іншыя гісторыкі-заходнерусісты, творчасць якіх прыпадае на XIX – пач. XX ст., у прыватнасці, Р.Я. Кіпрыяновіч [2, с. 125-127].

У 1880 г. у Вільні выйшла праца Г. Хрусцэвіча пад назвай «История Замойскаго собора» [3]. Гэта было першае ў дарэвалюцыйны час спецыяльнае даследаванне дадзенай тэмы, бо як М.В. Каяловіч, так і Р.Я. Кіпрыяновіч спецыяльна яе вывучэннем не займаліся, узгадваючы Замойскі Сабор пры разглядзе іншых пытанняў гісторыі Уніяцкай царквы. Г. Хрусцэвіч лічыў, што Сабор прынёс шкоду царкве, яго пастановы адкрывалі перспектывы для яе далейшай лацінізацыі і, тым самым, стваралі ўмовы для яе *«гибели в самом непродолжительном времени»* і *«слияния с церковью римской»* [3, с. 303, 305]. Толькі гістарычныя ўмовы, на думку Г. Хрусцэвіча, не дазволілі Уніяцкай царкве загінуць: узнікненне ў канцы XVIII ст. руху за ўз’яднанне з праваслаўнай царквой, а потым і *«воссоединение»* 1839 г. [3,

с. 303-304]. Адсюль вынікала заканамернасць і справядлівасць ліквідацыі Уніяцкай царквы ў Расійскай імперыі. Як бачна, Г. Хрусцэвіч цалкам падзяляў пануючы ў той час падыход да трактоўкі значэння Замойскага сабору. З навуковага пункту гледжання каштоўнасць яго даследавання, крамя распрацоўкі дадзенай тэмы, заключалася яшчэ і ў тым, што ў ім быў змешчаны шэраг дакументаў, што датычыліся гісторыі Сабору (вызнанне веры Папы Урбана VIII, тэкст брэве Папы Клімента XI і інш.). Тым самым, яны былі ўведзены ў навуковы абарот. Адзначым, што ў Беларусі поўны комплекс адпаведных дакументаў не апублікаваны да сённяшняга часу.

У 1904 г. у Гродна выйшла праца С.К. Паўловіча «Опытъ исторіи униатскаго провинціальнаго собора (1720 годъ)» [4]. С.К. Паўловіч таксама прытрымліваўся меркавання, што Замоўскі Сабор не прынёс ніякай карысці для Уніяцкай царквы, замацаваў лацінскія элементы ў царкоўным жыцці і, тым самым, «*отшатнул навсегда православных от унии*». Разам з тым, яго пазіцыя ўяўляецца некалькі супярэчлівай, бо ў іншым месцы сваёй працы ён пісаў пра «*некоторые благотворные результаты*» Сабору [4, с. 252]. С.К. Паўловіч узняў пытанне аб палітычных наступствах замоўскіх пастановаў. Гэтыя наступствы, на яго погляд, заключаліся ў пераўтварэнні рускага (меліся на ўвазе жыхары беларускіх і украінскіх земляў – С.В.) ў паляка. Апошняе, у сваю чаргу, стала адной з прычын узнікнення «*движения в пользу возвращения к православию*» [4, с. 254].

2. Погляды дарэвалюцыйных гісторыкаў-заходнерусістаў падзяляў і праваслаўны гісторык, протаіерэй К. Зноска, які жыў у міжваенны час у Заходняй Беларусі. У 1933 г. у Варшаве выйшла яго праца «Историческій очеркъ церковной униі: Ея происхождение и характеръ», якая ўключала раздзел, прысвечаны Замоўскаму Сабору [5, с. 181-188]. На думку К. Зноскі, Сабор «*довел унию до такого состоянія, при котором переход из унии в латинство становился нечувствительным и которое предвещало, по-видимому, в недалеком будущем полное слияние унии с латинством*» [5, с. 187]. Ён адзначаў, што праціўнікі яго пастановаў, у асаблівасці з ліку белага духавенства, былі «*далеко не в радостном настроении*» [5, с. 188].

3. У першай чвэрці XX ст. у беларускай гістарычнай навуцы сфарміраваўся накірунак, які атрымаў назву *нацыянальнай гістарыяграфіі*. Прадстаўнікі гэтага накірунку асэнсоўвалі ролю Уніі ў гістарычным развіцці Беларусі, але Сабор пакінулі па-за ўвагай. Так, зусім не ўзгадваў пра Замоўскі сабор 1720

г. у сваёй «Кароткай гісторыі Беларусі» В. Ластоўскі [6]. Няма звестак пра гэты царкоўны форум і ў працы У.М. Ігнатоўскага [7].

Цікавую думку адносна наступстваў прынятых рашэнняў выказаў А.І. Цвікевіч у сваім даследаванні, прысвечаным заходнерусізму. Ён лічыў, што замацаванне падчас Замойскага сабору шэрагу каталіцкіх элементаў у царкоўным жыцці выклікала незадавальненне сярод духавенства, частка якога *«звярнула свае надзеі на Расію»*. Гэта, у сваю чаргу, стварала падставы для ўзнікнення заходнерусізму [8, с. 8].

4. У асяроддзі беларускай эміграцыі закранаў пытанне аб Саборы ўраджэнец Беларусі праваслаўны епіскап Апанас Мартас, што належыў да Расійскай праваслаўнай царквы за мяжой (РПЦЗ). Галоўная выснова А. Мартаса – Замойскі Сабор меў на мэце выключна лацінізацыю Уніяцкай царквы. Адзначалася, што яго ўдзельнікі абмяркоўвалі *«уничтожение следов “схизмы” в исповедании веры, в церковных обрядах и богослужебных книгах»* [9]. Такім чынам, погляды А. Мартаса тоесны таму падыходу да ацэнкі значэння Замойскага Сабору, які сфарміраваўся ў дарэвалюцыйны час. А. Мартас паўтарыў таксама тэзіс дарэвалюцыйных гісторыкаў-заходнерусістаў аб тым, што айцы Сабору прынялі *«учение о непогрешимости папы»* [9], што, насамрэч, не адпавядае сапраўднасці.

Беларускі грамадскі дзеяч у эміграцыі І. Касяк у сваёй працы па гісторыі Праваслаўнай царквы на Беларусі даў характарыстыку Замойскаму Сабору ў іншым ракурсе. На погляд, Сабор быў скліканы *«для больш поўнай паланізацыі вуніятаў»*, а адно з прынятых рашэнняў заключалася ў тым, каб *«царкоўнае ўрадаванне і пропаведзі былі толькі на польскай мове»* [10, с. 31]. Адзначым, што пытанне аб ролі Замойскага Сабору ў нацыянальна-моўных працэсах на беларускіх землях у далейшым у беларускай гістарыяграфіі не распрацоўвалася.

Як А. Мартас, так і І. Касяк спецыяльна вывучэннем гісторыі Сабору не займаліся, звесткі, якія яны прыводзяць у сваіх працах, вельмі кароткія. Напрыклад, у працы І. Касяка гэтаму пытанню прысвечаны толькі невялікі абзац [10, с. 31].

5. У сваю чаргу, *беларуская савецкая гістарыяграфія*, для якой, як і для ўсёй савецкай гістарычнай навукі ў цэлым, была ўласціва нязначная ўвага да рэлігійнай тэматыкі, а то і поўнае яе ігнараванне, Замойскі сабор, яго значэнне і наступствы спецыяльна не вывучала. Кароткая ўзгадка яго (невялікі абзац) ў адной з нешматлікіх прац савецкага часу, прысвечаных гісторыі Уніі – брашуры В.Ф. Гапановіча і Л.А. Царанкова мела характар

канстатацыі факту, акрамя гэтага там адзначалася, што пасля сабору «*езуіты і уніяты яшчэ больш рашуча сталі пераводзіць праваслаўнае насельніцтва ў новую веру*» [11, с. 29].

6. Найбольш плённым з навуковага пункту гледжання стаў постсавецкі этап развіцця беларускай гістарычнай навукі. Буйнейшы на сённяшні момант даследчык гісторыі Берасцейскай царкоўнай уніі ў Беларусі, аўтар доктарскай дысертацыі па гэтай тэматыцы С.В. Марозава вылучыла комплекс прычын склікання Сабору: гэта неабходнасць палепшыць матэрыяльны стан епархіяльнага духавенства, больш дакладна вызначыць узаемаадносіны базыльянаў і мітрапаліта, усталяваць адзінства абраду літургіі і яго ўзаемаадносіны з лацінскім абрадам, умацаваць царкоўную дысцыпліну і ажывіць рэлігійнае жыццё. Той факт, што Сабор узначальваў нунцый – Еранім Грымальдзі, на яе погляд, надаваў гэтаму царкоўнаму сходу большы аўтарытэт. Адносна значэння прынятых рашэнняў С.В. Марозава лічыць, што *«Собор не ввел ни одного нововведения, но только утвердил и легализовал уже существующие и практиковавшиеся обычаи. Он не смог сдержать процесс латинизации униатской церкви, и в последующие годы в нее проникли новые латинские налеты»* [12]. С.В. Марозава звяртае ўвагу на важнасць Сабору, які даў новы штуршок развіццю уніяцкай Кіеўскай мітраполіі, параўноўвае яго ролю з Трыдэнцкім саборам 1545-1563 гг. ў гісторыі Каталіцкай царквы.

7. Сюжэт, звязаны з Саборам, упершыню з’явіўся ў абагульняючых працах па гісторыі Беларусі. Так, у фундаментальнай шасцітомнай гісторыі Беларусі (том 3) прысутнічае невялікі раздзел пад назвай «*Замойскі сабор. Стаўленне духавенства да лацінізацыі уніяцкай царквы*» [13, с. 168-169]. Аўтарам гэтага раздзелу таксама з’яўляецца С.В. Марозава. Значэнне Сабору яна ацэньвае станоўча, адзначае, што ён адыграў *«значную ролю ў кансалідацыі ўніяцкага руху, пераадоленні абрадавай разнастайнасці»* [13, с. 168]. З Замойскім саборам яна звязвае пачатак буйной царкоўнай рэформы, якая, у сваю чаргу, *«спрыяла ўмацаванню нормаў царкоўнага жыцця, умацаванню дысцыпліны, уніфікацыі абраднасці, паляпшэнню духоўнай адукацыі, пераадоленню недахопу богаслужэбнай літаратуры»* [13, с. 169]. С.В. Марозава слухна адзначае, што прынятыя ў Замосці рашэнні былі ўспрыняты ўнутры Уніяцкай царквы неадназначна. Калі базыльяне былі актыўнымі прыхільнікамі іх імплементацыі, то, у сваю чаргу, белае духавенства аднеслася да іх больш стрымана, ці ўвогуле іх не прымала. Гэта прывяло да раздваення уніяцтва,

якое, разам з тым, у першай палове 18 ст. стала самай масавай канфесіяй ў Беларусі [13, с. 169].

Артыкул, прысвечаны Замойскаму Сабору, змешчаны ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» і, у асноўным, утрымлівае фактычныя звесткі. Значэнне Сабору ахарактарызавана ў артыкуле наступным чынам: ён «спрыяў упарадкаванню нормаў царкоўнага жыцця, уніфікацыі абраднасці на ўзор рымска-каталіцкай царквы, паляпшэнню духоўнай адукацыі» [14, с. 403].

Фактычныя звесткі пра Замойскі Сабор выкладзены і ў артыкуле У. Пашкевіча «Уніяцкая царква ў Беларусі ў пачатку XVIII ст.» [15]. Неабходнасць яго склікання даследчык звязвае з цяжкімі выпрабаваннямі, якія перажыла Уніяцкая царква падчас Паўночнай вайны і якія парушылі яе ўнутранае жыццё. Пералічваючы прынятыя ў Замосці рашэнні, У. Пашкевіч адзначае, што «нягледзячы на некаторыя лацінскія новаўвядзенні», Сабор указваў на «неабходнасць захавання практыкі і звычаяў усходняй царквы» [15, с. 83].

8. Неабходна адзначыць даследаванне штодзённага жыцця ўніяцкага парафіяльнага духавенства беларуска-літоўскіх зямель 1720-1838 гг. Д.В. Лісейчыкава, у якім уздымаецца пытанне аб тым, як рэалізоўвалася пастанова Сабору аб забеспячэнні парафій катэхетычнай літаратурай. Д.В. Лісейчыкаў на падставе вывучэння архіўных матэрыялаў адзначае, што «Собраніе прыпадковъ» Л. Кішкі было далёка не ў кожнага святара [16, с. 89].

З ліку найноўшай навуковай літаратуры адзначым таксама кандыдатскую дысертацыю Л.І. Масейчук, прысвечаную тэалагічнай адукацыі парафіяльнага ўніяцкага духавенства на беларускіх землях у 1743–1839 гг. Л.І. Масейчук звяртае ўвагу на тое, што пастановы Сабору абумовілі неабходнасць унесці змены ў прафесійную падрыхтоўку святароў [17, с. 11].

9. Часткай сучаснага беларускага гістарыяграфічнага ландшафту з’яўляюцца працы праваслаўных даследчыкаў, якія прапаноўваюць свой погляд на падзеі гістарычнага мінулага. Праваслаўныя даследчыкі – гэта святары Беларускай праваслаўнай царквы Маскоўскага патрыярхату, выкладчыкі Мінскай духоўнай акадэміі і Мінскай духоўнай семінарыі. Адной з вядучых тэмаў, якую яны распрацоўваюць, з’яўляецца гісторыя Уніі на Беларусі. Спецыяльных прац, прысвечаных Замойскаму Сабору, у колах праваслаўных даследчыкаў пакуль што не з’явілася, ён узгадваецца пры разглядзе іншых пытанняў, звязаных з гісторыяй Уніяцкай царквы. Значэнне Сабору адзначаецца як адназначна негатыўнае. Галоўны тэзіс праваслаўных даследчыкаў заключаецца ў тым, што Сабор адыграў вялікую ролю ў

лацінізацыі Уніяцкай царквы, зацвердзіў курс на далейшае развіццё гэтага працэсу [18; 19; 20]. Найбольш катэгарычна ацэньвае ролю Сабору святар Л. Сенчанка. У сваёй публікацыі ён піша, што ў выніку *«была провозглашена тотальная латинизация обряда в Униатской Церкви»*, пасля чаго *«униатская литургия...перестала быть похожей на православную литургию»* [19].

Відавочна, што сучасныя беларускія праваслаўныя аўтары прытрымліваюцца ў гэтым пытанні падыходу дарэвалюцыйных гісторыкаў, працы якіх выкарыстоўваюцца таксама і ў якасці крыніцы гістарычных фактаў. Пры гэтым, некаторыя палажэнні гістарыяграфіі XIX пераймаюцца некрытычна. Напрыклад, тэзіс аб тым, што рашэнні Сабору былі настолькі радыкальнымі, што гэта выклікала складанасці с іх зацвярджэннем з боку Рымскага Папы [20, с. 21]. Дадзены тэзіс вылучаў яшчэ Р.Я. Кіпрыяновіч [2, с. 125], але ён не знаходзіць аргументаванага і пераканаўчага пацвярджэння.

10. Падсумоўваючы, адзначым, што нягледзячы на несумнеўнае значэнне (у незалежнасці ад ацэнкі прынятых пастановаў) Замойскага сабору 1720 г. ў гісторыі Уніяцкай царквы Рэчы Паспалітай, гэтая падзея ў беларускай гістарыяграфіі вывучана даволі слаба і не асэнсавана. Найбольш змястоўныя гістарычныя працы з існуючых у беларускай гістарыяграфіі на дадзены момант і прысвечаных Сабору, былі напісаны яшчэ ў другой палове XIX – пач. XX ст. з пазіцыі расійскага праваслаўя.

Беларуская гістарыяграфія не дае пераканаўчага адказу на пытанне: ці садзейнічаў Замойскі Сабор лацінізацыі Уніяцкай царквы, замацаваўшы шэраг лацінскіх элементаў у царкоўным жыцці, ці наадварот, яго пастановы зацвердзілі ўжо існуючыя на той момант звычаі. Незразумела таксама, дзякуючы або насуперак замойскім пастановам адбывалася пранікненне новых лацінскіх элементаў у Уніяцкую царкву у постсаборны перыяд.

Разнадумства сярод даследчыкаў абумоўлена рознымі падходамі да ацэнкі дзейнасці Замойскага Сабору і яго наступстваў, некрытычным перайманнем поглядаў папярэднікаў, а таксама слабасцю крыніцавай базы, недахопам фактычнага матэрыялу.

Паказальна, што ў Беларусі не апублікаваны комплекс дакументаў па Замойскаму Сабору, а гісторыкі, што прама ці ўскосна звяртаюцца да гэтай тэмы, абапіраюцца на працы дарэвалюцыйнага часу, асабліва змешчаную ў гэтых працах гістарычную інфармацыю.

Уяўляецца, што гісторыю, значэнне Замойскага сабору і яго наступствы трэба разглядаць у больш шырокім гістарычным кантэксце, вызначыўшы, якія абрады, звычаі і вучэнні, уласцівыя Заходняй царкве, і ў якой ступені

ўжо праніклі і замацаваліся ў царкоўным жыцці ўніятаў у перадсаборны перыяд. Неабходны таксама аб'ектыўны аналіз маштабаў лацінскіх запазычанняў пасля 1720 г., іх адпаведнасці ці супярэчнасці прынятым у Замосці рашэнням.

Падрыхтоўка грунтоўнага спецыяльнага гістарычнага даследавання, прысвечанага Замойскаму Сабору 1720 г. – справа будучыні.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ:

1. История воссоединения западно-русских униатов старых времен. – СПб.: Тип. Второго отд-ния Собств. е.и.в. канцелярии, 1873. – 400 с.
2. Киприанович, Г.Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшаго до настоящего времени. – Вильна, 1899. – 288 с.
3. Хрущевич, Г. История Замойскаго собора (1720 года). Вильна. Типографія Губернскаго Правленія, 1880. – 308 с.
4. Павлович, С. К. Опыт истории униатскаго провинціального собора (1720 годъ). Гродна, Губернская типографія, 1904.
5. Зноско, К., прот. Историческій очеркъ церковной унии. Ея происхождение и характеръ. – М.: Издательство «Мартисъ», 1993. – 233 с.
6. Ластоўскі, В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. Мінск, Універсітэцкае, 1993. – 126 с.
7. Ігнатоўскі, У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / Уступ. арт. А.П. Грыцкевіча. – 5-е выд. – Мінск: Беларусь, 1992. – 190 с.
8. Цвікевіч, А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / Пасляслоўе А. Ліса. 2-е выд.- Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 352 с.
9. Мартос, А. Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни / архиепископ А. Мартос. – Буэнос-Айрес, 1966. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravoslavie.by/page_book/glava-ii-beloruskaja-pravoslavnaja-cerkov. – Дата доступа : 10.09.2019.
10. Касяк, І. З гісторыі Праваслаўнай царквы беларускага народу / І. Касяк. – Нью-Йорк, Выданьне Беларускай Цэнтральнай Рады, 1956. – 190 с.
11. Гапановіч В.Ф. Царанкоў Л.А. Учарашні і сённяшні дзень уніяцкай царквы. Мінск, Беларусь, 1985. – 96 с.
12. Морозова, С.В. Замойский собор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pawet.net/library/history/bel_history/marozava/98.html. – Дата доступа : 10.09.2019.

13. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 3. Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII-XVIII стст.): рэдкал.: М.П. Касцюк (гал.рэд.) і інш. Мінск, Экаперспектыва, 2007. – 344 с.

14. Казуля, С. Замоўскі сабор // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 3. Гімназіі-Кадэцыя Мінск: БелЭн, 1996. – С. 403

15. Пашкевіч, У. Уніяцкая царква ў Беларусі ў пачатку XVIII ст. 3 гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / пад рэд. М.В. Біча і П.А. Лойкі. Мінск, Экаперспектыва, 1996. – С. 77-84

16. Лісейчыкаў, Д. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720-1839 гг. Мінск: Медысонт, 2011. – 198 с.

17. Мосейчук, Л.И. Теологическое образование приходского униатского духовенства на белорусских землях в 1743-1839 гг.: автореф. дисс...канд.ист.наук: 07.00.02. / Л.И. Мосейчук. – Минск, 2019. – 27 с.

18. Хотеев, А. свящ. Замоўскі сабор 1720 года (очерк из истории Брестской унии) // Воскресение. – 2018. – № 8. – С. 5

19. Сенченко, Л. иерей. Последствия принятия Брестской церковной унии (1596 г.) для православного населения на белорусских землях в XVI-XVIII вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :<https://minds.by/articles/posledstviya-prinyatiya-brestskoj-tserkovnoj-unii-1596-g-dlya-pravoslavnogo-naseleniya-na-beloruskih-zemlyah-v-xvi-xviii-vv#.XmFovtSLTGg>. – Дата доступа : 15.02.2020.

20. Шеститко, В. свящ. Латинизация греко-католической церкви в Речи Посполитой: исторический, литургический и канонический аспекты. Минск, 2017. 92 с.